

ביטויי הומור בשפתם של אסירים

תמי יאיר*

תקציר

שפתם של האסירים עשירה במבעים יצירתיים וצירויים מלאי דמיון והומור (Kaminski, 2003), המשקפים מצבים טעונים מחייהם. השימוש בביטויי ההומור מפחית ממידת חומרתם של המצבים והם הופכים לנסבלים (עינת, 2005). במאמר זה נבחן את ביטויי ההומור בשפתם של אסירים בשלושה מישורים שונים של הלשון: צירופים במישור הלקסיקלי-סמנטי, ניגוד והעמדת פנים במישור הסמנטי-פרגמטי ומודעות לאירוניה במישור הפרגמטי. לצורך המחקר נבחר ראיון פנומנולוגי חצי מובנה. כל נבדק רואין בנפרד במקום שהוקצה לכך על ידי שלטונות בית הסוהר, ומשך ההקלטה היה שווה בכל הראיונות. כל אחד מהמרואינים החליט על תכני סיפורו, ותוך כדי כך נחשפו תכנים חבויים שלא היו נחשפים בראיון מובנה (Kvale, 1996). הטקסטים תומללו ונבדקו כדי לאתר מילים המביעות הומור. הממצאים מראים כי ביטויי ההומור של המרואינים עוזרים להם לתאר תופעות שונות בכלא ולבטא תחושות שליליות הקשורות לחייהם באופן יצירתי. הם מאפשרים למרואינים להתמודד עם נושאים רגישים, כואבים ובעייתיים המטרידים אותם ולפרוק את המתח הקיים בינם לבין צוות הכלא. למעשה, ביטויי ההומור משרתים צרכים קוגניטיביים, פסיכולוגיים וחברתיים של המרואינים בזמן שהותם בבית הסוהר.

מילות מפתח: הומור, אסירים, שפה, כלא

מבוא

ההומור יש יכולת לגשר בין בני אדם ולייצר קרבה, וביטוייו השונים עשויים לפתוח צוהר לעולמם של המשתמשים בו (Gervais & Wilson, 2005). הבנת ההומור תלויה במרכיבים מגוונים כמו גיל, התפתחות קוגניטיבית, ידע, יכולת הנמקה, שליטה בשפה ורקע תרבותי וחברתי (זאבי וסובר, 2014), אולם הוא קיים בכל חברה באשר היא. במחקר זה ייבדקו ביטויי ההומור בקרב מרואינים המשתייכים לחברת האסירים. אמנם נערכו מחקרים שבדקו את מאפייני שפתם של אסירים (ראו עינת, 2005; Einat & Livnat, 2013), אך הם התייחסו בעיקר למבעים עברייניים ולא בדקו ביטויי הומור בלשונם של האסירים כנושא בפני עצמו. יתר על כן, במחקר זה נתייחס לתופעות לשוניות בשירות ההומור כמו צירופים הומוריסטיים, ניגוד והעמדת פנים ומודעות להומור; ותחומים אלו לא נדונו במחקרים אחרים. הדיון שלהלן יסקור את החומר התיאורטי הרלוונטי למחקר זה, והוא יהיה בנוי מארבעה סעיפי משנה: הומור וביטוייו, מאפיינים לשוניים של ההומור, לשון האירוניה ושפת האסירים.

הומור וביטוייו

* ד"ר תמי יאיר, המכללה האקדמית בית ברל, החוג ללשון העברית, tamiya@netvision.net.il

הומור הוא חלק בלתי נפרד מהווייתו של האדם, והוא נוצר משילוב בלתי צפוי של מצבים. קיימות הגדרות שונות להומור בהתאם לשלוש הגישות המרכזיות בחקר ההומור: קוגניטיבית, פסיכולוגית וחברתית (זיו, 1981; זאבי וסובר, 2014).

על פי הגישה הקוגניטיבית, נמען ההומור מצפה לדבר אחד אך מקבל דבר אחר (בלכמן, 1989) ונוצרת אי הלימה. זהו למעשה אי-סדר קוגניטיבי רגעי היוצר בעיה שהקולט צריך לפתור אותה (סובר, 2010). מידע מגיע ממערכות החושים השונות אל המוח, הוא עובר תהליך עיבוד שבו הוא מושווה ומותאם לידע קודם השמור בזיכרון וכך הוא מקבל סדר ומשמעות (אטקינסון, 1995). אסוציאציה בין הרעיונות שאינם קשורים זה בזה מכונה ביסוציאציה, והיא מהווה בסיס לחשיבה יצירתית. על כן ההומור הוא סוג של יצירה שיסודה בחשיבה בלתי שגרתית (Koestler, 1964), הפורצת מסלולי חשיבה חדשים (סובר, 2010).

על פי הגישה הפסיכולוגית, הנסמכת על פרויד ועל ממשכיו, ההומור הוא תיעול של דחפים שאתם מתמודד האדם. הוא משרת צורך פסיכולוגי לשחרור לחצים מיניים ותוקפניים, משום שהאיד חופשי לבטא את עצמו. פריקת המתחים גורמת לסיפוק ולעונג וגורמת לתחושה חיובית במצבו הנפשי והפיזי של האדם (Freud, 1976). ההומור הוא למעשה מנגנון הגנה המספק הקלה במצבים קשים (ניסחולץ, 2000) ולדברי יונג (1973), הוא ניצב כנגד האופל. פרנקל (2001) ציין כי היכולת להתבונן במבט הומוריסטי באירועים הנוראיים שהוא ואחרים עברו בתקופת השואה, עזרו להם לשרוד.

כמו כן, קיימים הסברים פסיכולוגיים הקושרים את ההומור לחשיבה חיובית ורואים בו תיאום בין רגשות חיוביים לבין הנאות גופניות. על פי הסבר זה, הנאות הנפש מורכבות ממערכת של רגשות חיוביים שמתפתחים עם הזמן (Wyer & Collins, 1992; Kubovy, 2005).

על פי הגישה החברתית, קיימת אינטראקציה בין האדם לבין סביבתו החברתית, וההומור בא לשרת מטרות של שימור המערך החברתי וחיזוק מערכות יחסים (כהן, 1994; Podilchak, 1992). רימור (2010) מונה תפקידים חברתיים חיוביים להומור, שלפיהם ההומור משמש כזרז לקידום יחסי אנוש ולשיפור חברתי, והתפקידים הם התמודדות, עוינות וזהות חברתית.

ההומור מסייע לאדם להתמודד עם תחושות ועם מצבים קשים, משום שהוא מאפשר הכנסת רעיונות חדשים, עידוד שינוי, ביקורת ופתרון מצבים קשים (Adelsward & Oberg, 1998). לדברי רימור (2010), השימוש בהומור עולה בתנאי לחץ חברתיים ממושכים וקשים, וביטויי אף יכול להיות "הומור שחור". בדרך זו הדוברים מבטאים רגשות שקשה או שלא ניתן לבטאם, והוא עוזר להם להתמודד עם קשיים כמו חולי, טראומה ומוות (פלורנטל, 2013). אוסטרובר (2010) חקרה את תפקידי ההומור בתקופת השואה, ומצאה כי ההומור שימש מנגנון הגנה ועזר לאנשים רבים בהתמודדות עם החוויות הקשות מנשוא שעברו. כמו כן, מילוא (2014) מצאה כי האסטרטגיה המרכזית להתמודדות עם המוות בשירי פולקלור של חיילים היא אסטרטגיית ההומור.

העוינות משמשת אף היא כתפקיד חברתי חיובי להומור. לעתים ההומור נועד לפגוע בזולת (סובר, 2010) ולהמעיט בערכו (Raskin, 1985), והוא אף יכול להוות נתיב לביטוי עוינות מוסווית כלפי מטרות חברתיות. לערוץ זה של ביטויי העוינות יש חשיבות חברתית, משום שלולא ערוץ זה, העוינות הייתה מתבטאת בדרכים הרסניות יותר (רימור, 2010). כאשר אדם מפר נורמות התנהגות

מקובלות וחוקים חברתיים, הוא עלול להיענש על ידי החברה אלא אם כן הוא מצא דרכים חלופיות, כדוגמת ההומור, להבעת העוינות.

עוד תפקיד של ההומור הוא זהות חברתית והוא קשור לקודמו. כאשר ביטויי ההומור מבטאים עוינות כלפי קבוצה מסוימת, נוצרת הדרה של אותה קבוצה באמצעות ההומור. מודגש השוני של אותה קבוצה בד בבד עם התחזקות הזהות הקבוצתית של המשתמשים בהומור כנגדה (שם), ונוצר גיבוש של הקבוצה באמצעות ערוץ ההומור (סובר, 2010).

על אף הפונקציות החיוביות של ההומור, יש לו פוטנציאל להיות מסוכן בשל יכולתו לערער את הסדר החברתי ולחשוף מתחים (Berger, 1997). כמו כן, תיאוריית העליונות, שהיא תיאוריה חברתית מרכזית בחקר ההומור, גורסת כי כאשר אדם משבש את הסדר הנורמטיבי, זולתו מרגיש עליון ביחס אליו בגלל טעותו או מגבלתו של החורג מהנורמה (Goldstein & McGhee, 1972), והוא עלול לעורר צחוק בקרב חבריו, שאינו בהכרח חיובי. עם זאת, באמצעות החריגות מהנורמה הקבוצה מגדירה את גבולות הנורמות שלה (זאבי וסובר, 2014).

מאפיינים לשוניים של ההומור

הומור לשוני הוא אחד מביטויי של ההומור, הוא מערב מיומנויות לשוניות והוא דורש מיומנויות מטה-לשוניות וקוגניטיביות (Bernstein, 1986). הפקתו יכולה להעיד על יצירתיות מחשבתית (דה-בונו, 1988), משום שיש בו שבירה של חוקי הלשון (ברוך ופרוכטמן, 1982). היצירתיות והממד הבלתי צפוי שבו מהווים את ייחודיותו. לכן הניסיונות להבין אותו בתבניות לשוניות המתבססות על תיאוריות לשוניות, כפי שניסו לעשות רסקין ואטרדו (Raskin & Attardo, 1994), נכשלו וספגו ביקורות קשות (ראו: Oring, 2011; Davies, 2011).

עם זאת, ניתן לתאר את המנגנונים הלשוניים של ההומור. אלכסנדר (Alexander, 1997) התייחס למנגנונים אלו במישורים שונים: מישור גרפולוגי – משחקי מילים המבוססים על מאפיינים גרפולוגיים; מישור פונולוגי – חריזה, לשון נופל על לשון; מישור מורפולוגי – הלחמי מילים; מישור תחבירי – עמימות במבנים; מישור לקסיקלי-סמנטי – דו-משמעות, פוליסמיה; מישור פרגמטי – הקשרי ההומור.

הומור ואירוניה

חוקרים שונים דנו בקשר שבין הומור לאירוניה (מרכוס, 1997; הירש, 2008; ניר, 2010; בונה, 2011; Oring, 1989; Raskin & Attardo, 1994; Barbe, 1993; Zaidman, 1995). ניתן לראות בהומור צורך בסיסי של האדם (סובר, 2010) המעורר תחושה של ריענון, חידוש ושמחה (רימור, 2010), ובאירוניה ניתן לראות אחד מכליו (ניר, 2010).

כאמור, על פי תיאוריית אי-ההלימה, האפקט ההומוריסטי מתקיים כאשר נוצרת אי-התאמה בין המצוי לצפוי, הכרוכה בהפתעה (סובר, 2009). על פי תפיסה זו, האירוניה משמשת לשם השגת אפקטים הומוריסטיים (Vancova, 2015) והיא כלי רטורי טבעי ליצירת הומור, מכיוון שגם בה קיימת אי-ההלימה בין המבצע המילולי לכוונת הדובר, היוצרת חריגה מן הצפוי (ניר, 2010).

דסקל וויצמן (Dascal & Weizman, 1987) התייחסו לאי-התאמה זו. הם הציעו מודל המתייחס לתופעת העקיפות, שבה מצוינת המשמעות שמעבר למשמעות המילולית של המשפט. במודל הם

כללו שני שלבים בפענוח: הראשון הוא אות (cue), המצביע על פער או על אי-התאמה בין משמעות המבע למשמעות הדובר; והשני הוא רמז (clue), המשמש לשחזור משמעות המבע ולהשלמת הפענוח.

למעשה, בבסיס התיאוריות השונות המתייחסות לאירוניה המילולית: העמדת פנים, פעולת דיבור עקיפה, הדהוד, סימולציה של שקר והפרת כלל האיכות של השיחה, קיימת הנחה שהאמירה באה בניגוד לכוונת הדובר (ניר, 2010).

אם כן, קיים קשר הדוק בין ההומור לאירוניה (Gibbs, O'Brien & Doolittle, 1995), אך על אף הקשר, יש ביניהם הבדל המתבטא בעיקר בתפקידיהם השונים (מרכוס, 1997). תפקידו של ההומור הוא לגרום הנאה ולשעשע (רימור, 2010), ואילו תפקידה של האירוניה לצד הבעת הנאה ושעשוע הוא לפעמים גם להתחכם, לפגוע, להעליב (ניר, 2010; Littman & Mey, 1991) ולהביע ביקורת קשה כלפי מושא הביקורת (הירש, 2008). במחקר זה לא נערוך הבחנה בין הומור לאירוניה אלא נתייחס אליהם כאל מקשה אחת ונראה את האירוניה כאחת מערוצי ההומור.

שפת האסירים

בבית הסוהר, המייצג בעיני האסירים את האויב הטבעי שלהם – החברה הכללית, מופעלים כללים, חוקים ומנגנונים שנועדו לשלוט באסירים (Toch, 1992). לכן מתקיים חיכוך בינם לבין הסגל, והחיכוך מייצר דיאלוג של כוח בין הצדדים (גולדברג, 2014).

מכיוון שהאסירים נמצאים בעמדה מקופחת בכלא, נוצר אצלם צורך לפעול על פי קוד התנהגות חדש. קוד זה משותף לכל האסירים ובאמצעותו מתגבשים מושגים ורעיונות ומתפתחים ערכים ונורמות בתת-תרבות האסירים. כפועל יוצא מהקוד, האסירים יוצרים פיקוח חברתי וחוקים בלתי פורמאליים המבססים את כוחם, מגדירים את תת-תרבותם ומשמרים אותה כתרבות שכנגד (עינת, 2005; Bowker, 1977).

אחת הדרכים לשמר את תת-תרבותם היא יצירת התנגדות לנעשה בכלא בדרכים שונות כמו מחאות והפרות סדר (Steiner, 2008) אך גם בדרך של דפוסי דיבור הייחודיים להם (עינת, 2005; Einat & Livnat, 2013; Morris & Rothman, 1995). המעצימים את אמונתם בערכיהם ובהתנהגותם (Maurer, 1981). דפוסים אלו מלכדים את האסירים ומסייעים להם לתקשר זה עם זה כנגד צוות הכלא (עינת, 2005; Einat & Livnat, 2013; Encinas, 2001) ופעמים רבות הם מבטאים את תחושותיהם השליליות כלפי הממסד ונציגיו (יאיר, 2015; Irwin, 1985).

האסירים משתמשים בביטויים אגרסיביים וכוחניים לתיאור הסוהרים ומתארים את עצמם כסובלים וכחלשים. בדרך זו המילים מקבלות כוח מאגי, משום שהצד המאיים – צוות הכלא – מתואר בסטטוס נמוך מזה של האסירים. זו דרכם לנטרל את הכוח המאיים עליהם (עינת, 2005). כאשר עברייני מעצים את עצמו ואת יכולותיו, הוא יהיה חזק ודגול יותר בעיני עצמו (אדד, וינגנסקי וחימי, 2014) וכך הוא יוכל לראות את האחר כקטן ממנו. בשל כך ניתן למצוא בלשונם ביטויים חריפים ופוגעניים כלפי נציגי הממסד (Irwin, 1985), כמו המילה **מְנַאֵק** המבטאת את כל התכונות השליליות שניתן להעניק בפי האסירים לנציג חוק, וכמו הכינוי **נִיָּקָת** לניידת משטרה (עינת, 2005).

עם זאת, בלשונם של האסירים יש התייחסות שלילית לא רק כלפי הממסד ונציגיו אלא גם כלפי אסירים אחרים. קמינסקי וגיבונס (Kaminski & Gibbons, 1994) הראו כי אחת הפונקציות המרכזיות של סלנג האסירים, המכונה **ארגו**, קשורה ביכולת הזיהוי של קבוצות אסירים ותפקידיהם, כמו: נורמטיביים, אנטי-חברתיים, ערמומיים, מנודים ולא-חברתיים.

עינת (2005) בדק אף הוא את הסלנג הייחודי לאסירים, והראה כי האסירים נותנים שמות לתפקידים חברתיים, לדפוס התנהגות ולמאפיינים ייחודיים הקשורים בכאבי המאסר¹ שלהם, המצביעים על מציאות חייהם הקשה בכלא, המאופיינת בסביבה גברית, אלימה, עשירה בסמים ואנטגוניסטית לערכי החברה ולנורמות שלה (Crewe, 2006). נמצאו נושאים עיקריים: אלימות ושימוש בכוח (לדוגמה, כיפה אדומה=מארב, ריץ'-רץ'=חתכים בבטן), התנהגות מינית (לדוגמה, שגריר=הומוסקסואל, סנדוויץ'=משכב זכר על ידי שלושה אנשים), נאמנות והלשנה (לדוגמה, פצוע=אסיר שיעשה הכול למען צוות הכלא או המשטרה, אנטנה=מלשין), יחס לכלא ולעובדיו (מלון=בית סוהר, פפה=מנהל כלא), סמים (גליקשטין="לבן", מנת הירואין, יובש=חוסר בסמים בכלא) ושונות (עינת, 2005).

שפתם של האסירים עשירה במבעים חריפים המשופעים ביצירתיות, בדמיון ובהומור, ולכן היא מתפשטת במהירות בקרב האסירים ומתחדשת ללא הפסקה (Sykes, 1958; Gambetta, 2001). האלמנטים ההומוריסטיים שבה, ובהם ציניות ואירוניה, הם בעלי תפקידים חברתיים ויש בהם השתקפות של מצבים טעונים. בדרך זו מופחתת מידת חומרתם של מצבים אלו, והם הופכים לנסבלים (עינת, 2005).

מטרת המחקר

מטרת המחקר היא לבדוק ביטויי הומור בשפתם של אסירים ולבחון את משמעותם בהקשר חייהם של המרוויינים בכלא. ביטויי ההומור ייבדקו בשלושה מישורים שונים של הלשון: לקסיקלי-סמנטי, סמנטי-פרגמטי ופרגמטי. במישור הלקסיקלי-סמנטי ייבדקו צירופים שונים שמשמעותם ההומוריסטית, במישור הסמנטי-פרגמטי ייבדקו מבעים המביעים ניגוד והעמדת פנים ובמישור הפרגמטי ייבדקו מבעים המבטאים מודעות לאירוניה.

תיאור שיטת המחקר

הנבדקים

במחקר רואיינו 10 עבריינים גברים בגילים 35-47 בתקופת מאסרם. המרוויינים נבחרו מתוך הכלא באקראי, אולם כולם שהו בכלא חצי שנה לפחות. כולם סיימו לימודים בבית הספר היסודי לפחות וחלקם סיימו תיכון. הרקע הסוציו-אקונומי של המרוויינים הוא נמוך עד בינוני. יש לציין כי באגפים שמהם נבחרו המרוויינים לא היו עברייני "צווארון לבן", ולכן לא רואיינו כאלה במחקר. על פי דרישת השב"ס, האסירים לא נשאלו באילו עברות הם הואשמו, אך יש שצינו במהלך הריאיון את הסיבה לכליאתם.

¹ כאבי מאסר – מונח שטבע סייקס (Sykes, 1965).

מהלך המחקר

נערך ריאיון פנומנולוגי חצי מובנה, שבו המראיין נמנע מלכוון את המראיין אלא רק מעודדו לדבר על נושאים שבמוקד המחקר (שקדי, 2003). כל נבדק רואיין בנפרד במקום שהוקצה לכך על ידי שלטונות בית הסוהר. בשיחה נשאלו המראיינים שאלות מנחות על הגעתם למצבי העבריינות ועל מצבם כיום בסביבה שבה הם נמצאים. השאלות היו מנחות ומעטות בעיקרן כדי לאפשר למראיינים לדבר כמה שיותר ברצף לשם קבלת נתונים מהימנים על לשונם המייצגת. בדרך זו הם התבטאו באופן חופשי וכללו חוויות ורגשות המעידים על מעורבות רגשית, שכן מעורבות רגשית מעידה על הפקת שיח טבעי (Labov, 1972). כאשר המראיינים חשו צורך לספר על חוויות מסוימות שעברו, הם סיפרו זאת בכל דרך שמצאו לנכון, ללא הפרעת המראיין. הם לא ידעו אילו שאלות יישאלו, ולכן לא הכינו תשובות מראש. כל אחד מהמראיינים החליט על תכני סיפורו ותוך כדי כך נחשפו תכנים חבויים שאולי לא היו נחשפים בראיון מובנה (Kvale, 1996). אורך הטקסטים היה שווה אצל כל הנבדקים, ומשך ההקלטה היה שווה בכל הראיונות – כשלושים דקות לריאיון. הטקסט שהפיק כל נבדק נרשם במלואו כולל קטיעות, שסומנו בשלוש נקודות, חזרות ואי דיוקים המאפיינים לשון מדוברת. הטקסטים המתומללים נבדקו כדי לאתר מילים המביעות הומור. כאמור, כל המראיינים במחקר הביעו את הסכמתם להתראיין, שמותיהם הושמטו כדי לשמור על פרטיותם וכדי למנוע את זיהוים.

ממצאים ודיון

במחקר זה נבדקו ביטויי הומור בלשונם של האסירים בשלושה מישורים שונים של הלשון: צירופים במישור הלקסיקלי-סמנטי, ניגוד והעמדת פנים במישור הסמנטי-פרגמטי ומודעות לאירוניה במישור הפרגמטי. נמצא כי ביטויי ההומור מבטאים תחושות שליליות הקשורות לחייהם של האסירים, והפונקציות שלהם משרתות אותם במהלך שהותם בכלא.

צירופים

הצירוף הוא קשר בין שתי מילים או יותר, שאינן יוצרות משפט או פסוקית. יש צירופים כבולים, שהצטרפות המילים בהם קבועה ואינה ניתנת לפירוק, כמו **בית ספר**. צירופים אלו הם לקסיקליים ומופיעים במילון. לעומתם, יש צירופים חופשיים, שהצטרפות המילים בהם מקרית ונבנתה לצורכי המבע (פרוכטמן, 1990), כמו **ריקות נדודים** (שימבורסקה, 2012 : 99). משמעות כל מילה בצירוף שונה ממשמעותן יחד, והיחידה הלשונית שהן יוצרות מבטאת לעתים צורך חדש או התייחסות חדשה למצב קיים.

יצירה של צירופים מושגיים חדשים יכולה להעביר במילים מועטות אך בעצמה אדירה, רגשות ואסוציאציות מהקשר אחד לאחר, והיא מעידה על יצירתיות רבה (פאוסט, 2008). צירופים כאלה המעידים על יצירתיות, שנינות, ציוריות, דמיון והומור ניתן למצוא גם בשפת האסירים (Kaminski, 2003). בקרב האסירים קיים צורך חזק ובלתי פוסק לבקר את החברה הכללית ולהעניק לה ולנציגיה ביטויים חריפים רוויי שנאה, נקם ועוינות (עינת, 2005 ; Irwin, 1985). כאשר המראיינים מבטאים במבעי הומור צורך חזק זה, הנמען יכול לקבל את דבריהם בהתנגדות פחותה ובהבנה רבה יותר.

ואכן בלשון המרואיינים בכלא נמצאו צירופים חופשיים יצירתיים בעלי פן הומוריסטי ואירוני, המבטאים צורך של האסירים לפרוק תחושות קשות ולבקר את החברה ונציגיה. כך ניתן לראות בדוגמות הבאות:

- (1) "אני קורא להם ככה: **עבריינים עם רישיון**". כך מכנה הדובר פוליטיקאים, שוטרים ואנשי ממסד הנמצאים תחת חקירות. הניגוד בצירוף בין **עבריינים** לבין **רישיון**, יוצר נימה הומוריסטית, והטון הרציני שבו נאמר הצירוף, מבליט את האירוניה של הדברים. לדברי עינת (2005), על פי תחושת האסירים צוות הכלא אינו מתנהג בצורה אנושית, ולכן אנשי הצוות הם אלו שהיו צריכים להיכלא במקום האסירים. כמו כן, השימוש בהומור עולה בתנאי לחץ חברתיים ממושכים (רימור, 2010), הוא מסייע בביטוי רגשות קשים ועוזר להתמודד עם (ניסחולץ, 2000; אוסטרובר, 2010; פלורנטל, 2013; מילוא, 2014; Adelsward & Oberg, 1998), כפי שעולה מדברי המרואיינין. הוא מוסיף את כל אנשי הממסד הנחקרים תחת הצירוף **עבריינים עם רישיון**, וכך הוא מבקר אותם ונותן ביטוי לתחושותיו הקשות.
- (2) "הייתי בכל מיני מוסדות... שמה זה **הקורס של החיים**". מבחינתו של הדובר, הדרך הטובה ביותר להשתלם בעבריינות היא לשהות במוסדות לעברייני נוער. ביכולתה של האירוניה לבטא ביקורת (הירש, 2008), ואכן האירוניה בצירוף מבטאת ביקורת על כך שדווקא במוסדות לעברייני נוער, לומדים דרכי עבריינות חדשות. הריכוך נעשה באמצעות הסוואת המסר בצירוף קצר ומרומז. עם זאת, הביקורת מתבטאת דרך משמעותו העוקצנית של הצירוף.
- (3) "האוכל נקרא, סליחה על הביטוי, נקרא חרא, אבל טוב מאשר **חרא בלבן**". תלונות האסירים על האוכל המוגש להם בכלא הן שכיחות (עינת, 2005). המרואיינין מתלונן על האוכל, אולם מסתייג מניסוח דבריו ומבקש סליחה על המילים שבהן הוא בוחר להשתמש. האירוניה, ככלי לביטוי הומור, יכולה לבטא הסתייגות (Haverkate, 1990; Wilson & Sperber, 1992). עם זאת, בד בבד עם הסתייגותו של הדובר מהמילים שהוא משתמש בהן, הוא מבליט אותן ומבטא את מורת רוחו מהאוכל, כשהוא מסיים בצירוף **חרא בלבן**.
- (4) "בית, משפחה, ילדים וזה. זה הסדר שבסופו של דבר לפני **המטר שמונים** כולם מגיעים אליו. שמה אין פרוטקציה במטר שמונים... זה הסוף, איפה שיש שלוש כיווני אוויר... לא נותנים יותר ממטר שמונים, גם אם יש שתי מטר אז רק מלמטה נותנים יותר, אבל מלמעלה זה מטר שמונים לכולם". בקרב האסירים קיימת שאיפה תמידית ליצור ביטויים חדשים ודרמטיים ולהשתמש במטפורות ובאמצעים יצירתיים שונים כדי לספק צורך בשעשוע, בציוריות ובמשיכת תשומת לבו של הנמען (עינת, 2005). ואכן הצירוף **מטר שמונים** לציון קבר הוא צירוף יצירתי מסלנג העבריינים. דוגמה זו שונה מקודמותיה, משום שאין בה ביקורת בולטת כלפי החברה אלא להפך, היא מתייחסת לכך שבסוף כולם שווים. הפירוט של כיווני האוויר נותן תחושה כאילו מדובר בבית ומעצים את האפקט ההומוריסטי יחד עם השימוש החוזר בצירוף עד להבנה כי הכוונה היא לבית המת.

ניגוד והעמדת פנים

לדברי ויטגנשטיין וקירקגור, לעתים מתקיים מתח בין המילים, שהן מעטפת הביטוי הלשוני, לבין המחשבה, שהיא הכוונה מאחורי אותו ביטוי (ראו מועלם, 2005). המתח מסווה את מחשבות הדובר, ועל יסוד אותו מתח בסיסי של תופעה לעומת מהות, נבנה דיבור אירוני, שבו המילים

מבטאות את ניגודה של הכוונה (שם). לעתים הניגודים בנויים על אסוציאציות מקובלות (מרכוס, 2001), ולמעשה זוהי העמדת פנים, שבה האמירה מנוגדת לכוונת הדובר. קיים ניגוד בין המבע הגלוי למבע המשתמע (לבנת, 2003), אך הדובר מעוניין שהנמען יבין את הכוונה האמתית (ניר, 2010).

לפי גרייס (Grice, 1978), העמדת פנים מכוונת שמטרתה להתגלות מבלי שיהיה צורך להכריז על כך מפורשות, היא אירוניה, והיא קשורה לביטויי הערכה שליליים כמו כעס או בוז. בדוגמות שלהלן ניתן להבחין בהעמדת פנים שבה קיים ניגוד בולט בין הנאמר לבין המשתמע והיא מבטאת הערכה שלילית:

1) "אנשים לא כל כך סימפטיים לקבל אסיר שמשחרר מביצוהר. אף אחד לא פותח זרועות ואומר – **בוא מתוק שלי, בוא נעזור לך**". המבע המודגש מכיל את המילה **בוא**, שבבסיסה קיימת בקשת קרבה והדובר חוזר עליה פעמיים. אף על פי כן, יש במבע ניגוד והעמדת פנים, משום שלמעשה באמצעות הצירוף **אף אחד** הוא רומז על כוונתו ומדגיש דווקא את הרצון מצד החברה להתרחק מהאסיר המשוחרר ולא לחפש את קרבתו. הכינוי **מתוק** לאסיר אף מוסיף אירוניה לדברי הדובר. האירוניה מאפשרת לדובר לבטא כעס, תסכול ורגשות שליליים ובכך למצוא פורקן לרגשות חזקים המבעבעים מתחת לפני השטח (ארד, תשס"ו). המילים **בוא, מתוק ונעזור**, שבאופן רגיל ולא אירוני מביעות קרבה, מעצימות בביטוי האירוני את תסכולו של האסיר מהמחשבה שיהיה לו קשה להשתלב בחברה הכללית לאחר שחרורו מהכלא.

2) "**אחלה חיים**". זוהי תגובתו של האסיר לבקשה שיספר על החיים בכלא. אוכלוסיית הכלואים מצויה תמיד במצב של נחיתות והשפלה וסובלת מקשיי הכליאה (עינת, 2005; Sykes, 1958). לכן על רקע הידיעה שמאופן טבעם של החיים בכלא קיימת הגבלה על עצמאותם של האסירים ועל התנהלותם, העמדת הפנים מובלטת בדבריו, ולא ניתן לקבל את משמעות דבריו כפשוטה. ההומור מסייע בביטוי תחושות קשות (ניסהולץ, 2000; אוסטרובר, 2010; פלורנטל, 2013; מילוא, 2014; Adelsward & Oberg, 1998), וכאן האמירה המנוגדת לכוונת המרואיין מבליטה את כוונתו הפוכה.

3) "נשמע כמו **נופש, קייטנה**". אסיר זה מספר אף הוא על החיים בבית הסוהר ומוסיף שנשמע שהאסירים יצאו לנופש ונמצאים בקייטנה. דוגמה זו דומה לקודמתה. יש בה העמדת פנים המבליטה את האירוניה המשתמעת מדברי המרואיין. הומור מאפשר התגוננות רגשית מפני נושא כאוב (מילוא, 2014), וכאן ההומור שבא לידי ביטוי בהעמדת הפנים, מעצים את הניגוד ואת הפער בין נופש לבין חיים המוכתבים לאסיר בין כותלי הכלא.

מודעות לאירוניה

המרואיינים מעידים בדבריהם שהם משתמשים במבעים הומוריסטיים ואירוניים. הם חושבים באופן מודע על מרכיבי השפה, מתייחסים אליה כאובייקט לדיון ומסבים את תשומת לבו של הנמען למילים בעלות נימה אירונית-הומוריסטית. מודעות זו לאירוניה בלשונם מעידה על מודעות לשון (ראו שורצולד, 1997), שבה הלשון עוברת דרך צינורות חשיבה והתבוננות של הדובר (Benveniste, 1974). בדרך זו נמסר לנמען מידע על מחשבותיו ועל רגשותיו של הדובר באותה

הסיטואציה (יאיר, תשס"ד). בדוגמות שלהלן הדוברים מבטאים תחושות שליליות המלוות אותם בהווייתם בכלא:

(1) "אני חושב... זה **בציניות**, אבל החברה מרוויחה מזה שאני בביצוהר". מלבד המבע האירוני, מוסיף המרואיין את המבע **זה בציניות**, המעיד על מודעותו לדברים האירוניים והציניים שהוא אומר. החברה וכל מה שהיא מייצגת נחשבים בעיני האסיר לאויביו הטבעיים. הוא יוצא מנקודת הנחה שהחברה, סמליה ונציגיה מנצלים את היכולת לשלוט בו. לכן הם אויביו הטבעיים (Toch, 1992), והוא מבטא את הביקורת שיש לו כלפי החברה, שעל פי תפיסתו מנצלת אותו.

(2) "היום **הצחוק**, כשאנחנו יושבים לפעמים – אני מכניס אותך לקטע אינטימי – אנחנו יושבים בחדר, **צוחקים** על ה... הו, הנה יוסי תסתכל, יש לך כבר שערות לבנות. את יודעת, אני לא ילד". ההומור תורם ללכידות ולחיוזוק מערכות היחסים (כהן, 1994; Podilchak, 1992), והאסירים המתמודדים עם בעיות ועם מצוקות משותפות (Einat & Einat, 2000), משתפים זה את זה בתחושותיהם. המרואיין משתף בהומור הפנימי המלכד של קבוצת האסירים הנמצאים עמו בחדר. במשפט האחרון הוא מסביר את ההומור כדי שיובן היטב, ומדבריו הנאמרים תוך מודעות לצחוק משתמע הצער על אבדן השנים בכלא.

(3) "**אני מספר את זה ואני מגחך קצת** כי למה? שבנו את ביצוהר צלמון... חשבו לעשות משמה את זה מקום כפר גמילה. ואז מה יצא? הביאו את כל הנרקומנים לשמה". בדבריו של המרואיין ניכרת מודעותו לאירוניה בהפיכת כלא צלמון מכלא גמילה לכלא שניתן להשיג בו סמים. הסמים נגישים וזמינים בבתי הסוהר, ואסירים לא מעטים מתמרמרים וכועסים על מצב אבסורדי זה, משום שיש אסירים המתנסים לראשונה בסמים בין כותלי הכלא והופכים למכורים (עינת, 2005). לעתים ההומור נועד להמעיט בערכו של הזולת (Raskin, 1985), כפי שניכר מדברי המרואיין, המעיד על עצמו שהוא בוחן את המצב בפן הומוריסטי, אך ניכרת התמרמרותו והמעטתו ביכולתם של אחראי הכלא.

(4) "**זה בדיחה** שקוראים לאגף הזה נ"ס. אני לא יודע – זה נס עם חלב או נס לבד, לא יודע, אני לא יודע". בהמשך לדוגמה הקודמת, אסיר אחר מתייחס לאגף נ"ס בכלא, שמשמעותו **נקי מסמים**. הוא מציין את מודעותו לאירוניה המשתקפת בראשי התיבות של שם האגף, מלגלג על השם ומוסיף פעמיים בסוף דבריו את המבע **לא יודע**, המדגיש את האירוניה. כאמור, הסמים נפוצים בכלא (עינת, 2005), ודווקא אותו אגף שהיה אמור להיות נקי מסמים הופך לבדיחה. כמו בדוגמה הקודמת, גם בדוגמה זו ניכר כי ההומור נועד להמעיט בערכו של הזולת (Raskin, 1985) ולמעשה, להמעיט ביכולותיו של צוות הכלא.

בסעיף הצירופים נמצא כי הם משרתים צרכים פסיכולוגיים של המרואיינים, שכן הם מאפשרים לפרוק בדרך הומוריסטית תחושות קשות ורגשות במספר מועט של מילים. יתרה מזו, הצירופים אף משרתים צרכים קוגניטיביים, משום שהם מבטאים יצירתיות, ציוריות ודמיון, שיסודם בחשיבה בלתי שגרתית (Koestler, 1964), היוצרת מסלולי חשיבה חדשים (סובר, 2010).

בסעיף המתייחס לניגוד ולהעמדת פנים נמצא כי המבעים ההומוריסטיים משרתים צרכים פסיכולוגיים של המרואיינים, משום שהם מאפשרים להם להתמודד עם מצבם ולומר דברים

המנוגדים לכוונתם. כך ביכולתם של המרואיינים לשחרר לחצים תוקפניים ולתעל את דחפיהם השליליים כלפי הממסד.

נוסף לכך, מבעי הניגוד והעמדת הפנים משרתים צרכים חברתיים, מכיוון שהדובר מעוניין שהנמען יבין את כוונתו האמתית, אף אם הוא מעמיד פנים. המרואיינים מעוניינים שהנמען יקלוט את ההערכה השלילית שקיימת אצלם כלפי הממסד. המרואיינים מבטאים עוינות כלפי הממסד ונציגיו ובכך אף מחזקים את זהותם החברתית כחלק מקבוצת האסירים. בסעיף המתייחס למודעות לאירוניה נמצא כי המבעים ההומוריסטיים משרתים צרכים קוגניטיביים, היות שהם מעידים על התבוננות מפוכחת ואירונית של המרואיינים על מצבם ועל הווייתם בכלא. המרואיינים חושבים באופן מודע על דבריהם ומתבוננים עליהם תוך כדי הבעת תחושותיהם השליליות המביעות תסכול אישי וביקורת כלפי הממסד.

סיכום

ביטויי ההומור בלשונם של המרואיינים בכלא מביעים ברובם אירוניה ולגלוג והם פותחים צוהר לעולמם. ביטויים אלו נבדקו בשלושה מישורים שונים של הלשון. כל אחד מהמישורים מראה פן אחר של ביטויי ההומור, ושלושתם יחד מצביעים על תמונה מלאה יותר של משמעות ההומור בחייהם.

במישור הלקסיקלי-סמנטי ביטויי ההומור מאפשרים לאסירים לפרוק תחושות קשות בדרך יצירתית וציורית. לעומת זאת, במישור הסמנטי-פרגמטי הם מאפשרים לומר דברים המנוגדים לכוונתם ובכך לשחרר תחושות קשות הקשורות לחייהם בכלא ולהתמודד עמן, ואילו במישור הפרגמטי המרואיינים מודעים לשימוש שהם עושים בהומור והם מתבוננים בצורה מפוכחת על מצבם.

ביטויי ההומור בשפתם יצירתיים ומביעים התחכמות. הם באים לשרת בהומור, באירוניה ובלגלוג תופעות שונות בכלא, ומאפשרים לאסירים לגעת בנושאים רגישים, כואבים ובעייתיים ולפרוק את המתח הקיים בינם לבין צוות הכלא.

הם מסייעים בידם להתמודד עם מציאות חייהם הקשה בכלא ומאפשרים להם לעלוב ולפגוע בממסד ובנציגיו בצניורות מקובלים, לבטא את תחושותיהם ולהביע את תסכולם, את עוינותם ואת ביקורתם.

לשם העמקה במאפיינים ההומוריסטיים בשפת האסירים, חשוב לערוך מחקר מקיף, הבדוק מדגם גדול יותר והיבטי הומור נוספים.

רשימת מקורות

- אדד משה, אפרת ויגנסקי וחנה חימי. 2014. **צוהר לבית הסוהר**, 16 : 148-162.
- אוסטרובר, חיה. 2010. ההומור כמנגנון הגנה בשואה. **כוורת** 18 : 32-34.
- אטקינסון, ריטה. 1995. **מבוא לפסיכולוגיה** מהדורה 10 כרך 3. תל-אביב: לדורי.
- ארד, יוליה. תשס"ו. **אירוניה לשונית בדו-שיח ברומן Pride and Prejudice לגיין אוסטין והשוואת מקור לתרגום**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- בונה, אורית. 2011. שימוש באלוזיות ובצירופים כבולים ושבירתם ביצירות אפרים סידון לילדים. **ספרות ילדים ונוער** 132 : 33-46.

- בלכמן, פ'. 1989. **הומור ואווירה משפחתית**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת תל-אביב, רמת אביב.
- ברוך מירי ופרוכטמן מאיה. 1982. **לכל שיר יש שם**. תל-אביב: פפירוס.
- גולדברג, אילי. 2014. דילמות בניהול בתי סוהר. **צוהר לבית הסוהר**, 16: 47-63.
- דה-בוננו, אדוארד. 1988. **מדריך לחשיבה יוצרת**. תל-אביב: כנרת.
- הירש, גליה. 2008. **בין אירוניה להומור: הצעת מודל פרגמטי מבחין בהתבסס על ניתוח טקסטואלי של יצירות ספרותיות במקור ובתרגום**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור בפילוסופיה. אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- זאבי עירית ואריה סובר. 2014. הקופירייטר כיוצר שפת הומור – שעשועי לשון, דו-משמעות ואניגמטיות בפרסומת הכתובה בישראל 1990-2012. **הומור מקוון** 3: 63-83.
- זיו, אבנר. 1981. **פסיכולוגיה של ההומור**. תל-אביב: יחדיו.
- יאיר, תמי. תשס"ד. **מאפייני לשונם של עבריינים בכלא ובשיקום**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- יאיר, תמי. 2015. עבריינים וממסד – השתקפות יחסיהם בלשונם של עבריינים. **חלקת לשון** 48: 84-104.
- יונג, קרל. 1973. **הפסיכולוגיה של הלא מודע**. תל-אביב: דביר.
- כהן, אדיר. 1994. **חיים בצחוק, הומור – תראפיה הלכה למעשה**. חיפה: אמציה.
- לבנת, זוהר. 2003. האירוניה והמבנה הלשוני של המבע, בתוך: שלזינגר, יצחק ומוציניק מלכה (עורכים). **למד לאיל"ש – קובץ מחקרים במלאות שלוש שנה לאגודה הישראלית לבלשנות שימושית**. ירושלים: צבעונים: 140-151.
- מועלם, שלומי. 2005. החריגה מגבולות השפה בהגותם של ויטגנשטיין וקירקגור. **עיון: רבעון פילוסופי** 54: 131-148.
- מרכוס, יוסי. 1997. **אפקטים קומיים וסאטיריים בראי הלשון**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.
- מילוא, חיה. 2014. גבורה ומוות – הומור שחור בשירי פולקלור של חיילים ישראלים. **הומור מקוון** 4: 26-44.
- ניסהולץ, יי. 2000. ההומור בזקנה – כלי יישומי או סתם בדיחה? **גרונטולוגיה**, כז' (1): 100-109.
- ניר, רפאל. 2010. הפנים הנסתרות של האירוניה. **מראה** 5: 25-31.
- סובר, אריה. 2009. **הומור בדרכו של האדם הצוחק**. ירושלים: כרמל.
- סובר, אריה. 2010. הומור – צורך בסיסי של האדם. **מראה** 5: 7-24.
- עינת, תומר. 2005. **שפה אסורה**. ירושלים ותל-אביב: שוקן.
- פאוסט, מרים. 2008. מוח ושפה: הבנת צירופים מטפוריים חדשים. **אקדמיה: כתב העת של ור"ה – ועד ראשי האוניברסיטאות** 19: 23-26.
- פלורנטל, עליזה רות. 2013. הומור ומוות הילכו יחדיו? **הומור מקוון** 2: 69-87.
- פרוכטמן, מאיה. 1990. **לשונה של ספרות**, אבן יהודה: רכס.
- פרנקל, ויקטור. 2001. **האדם מחפש משמעות, מבוא ללוגותרפיה**. אור יהודה: דביר.
- רימור, מרדכי. 2010. הומור – בראי הפסיכולוגיה והחברה. **כוורת** 18: 25-29.
- שורצולד, אורה. 1997. ידיעת לשון ומודעות לשון. **אסופות ומבואות בלשון**. כרך ב. ירושלים: האקדמיה ללשון העברית, 309-412.

שימבורסקה, ויסלבה. 2012. *בשבה החלומות*. תל-אביב: קשב.
 שקדי, אשר. 2003. *מילים המנסות לגעת – מחקר איכותני – תיאוריה ויישום*. אוניברסיטת תל-אביב: רמות.

Adelsward, Viveka & Oberg, Britt M. 1998. The function of laughter and joking in negotiations activities. *Humor* 11 (4): 411-429.

Alexander, Richard J. 1997. *Aspects of verbal humor in English*. Tübingen: Gunter Narr Verlag Tübingen.

Barbe, Catharina. 1993. "Isn't it ironic that...": Explicit irony markers. *Journal of pragmatics* 20: 579-590.

Benveniste, Emile. 1974. *Problèmes de linguistique générale* II. Paris: Gallimard.

Berger, Peter L. 1997. *Redeeming laughter*. Berlin: De Gruyter.

Bernstein, Deena K. 1986. The development of humor: implications for assessment and intervention. *Topics in language disorders* 6: 65-71.

Bowker, Lee H. 1977. *Prison subcultures*. Lexington Ma: Lexington books.

Crewe, Ben. 2006. Prison drug dealing and the ethnographic lens. *The Howard journal of criminal justice* 45: 347-368.

Dascal, Marcelo & Weizman, Elda. 1987. Contextual exploitation of interpretation, clues in text understanding: an integrated model. In J. Verschueren & M. Bertuccelli-Papi (Eds.), *The pragmatic perspective*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins: 31-46.

Davies, Christie. 2011. Logical mechanism: Acritique. *Humor: International journal of humor research* 24 (2): 159-165.

Einat, Tomer, & Einat, Haim. 2000. Inmate argot as an expression of prison subculture: The Israeli case. *The prison journal* 80 (3): 309-325.

Einat, Tomer & Zohar Livnat. 2013. "Words, values and identities: The Israeli prison argot (jargon)". *Israel studies in language and society*, 6 (1): 31-58.

Encinas, Gilbert. L. 2001. *Prison Argot: A Sociolinguistic and Lexicographic Study*, Lanham, New York, University Press of America.

Freud, Sigmund. 1976 [1905]. *Le mot d'esprit et ses rapports avec l'inconscient*. Paris: Gallimard.

Gambetta, Diego. 2001. *Crimes and Signs: Essays on Underworld Communication*, Oxford University.

- Gervais, Matthew, & Wilson, David Sloan. 2005. The evolution and functions of laughter and humor: A synthetic approach. *Quarterly review of biology* 80 (4): 395-440.
- Gibbs, Raymond W., Jr., O'Brien, Jennifer E., & Doolittle, Shelly. 1995. Inferring meanings that are not intended: Speakers' intentions and irony comprehension. *Discourse processes* 20: 187-203.
- Goldstein, Jeffrey H. & McGhee, Paul E. (eds.). 1972. *The psychology of theoretical humor perspectives and empirical issues*. New York: Academic press.
- Grice, Herbert, Paul. 1978. Further notes on logic and conversation. In P. Cole (Ed.), *Pragmatics* 9: 113-127.
- Haverkate, Henk. 1990. A Speech act analysis of irony. *Journal of pragmatics* 14 (1): 77-109.
- Irwin, John. 1985. *The Jail*, Berkeley, CA, University of California Press.
- Kaminski, Marek. M., 2003. Games Prisoners Play: Allocation of Social Roles in a Total Institution, *Rationality and Society* 15 (2), pp. 188-217.
- Kaminski, Marek M. & Gibbons, Don C. 1994. Prison subculture in Poland. *Crime and Delinquency* 40: 105-119.
- Koestler, Arthur. 1964. *The act of creation*. London: Hutchinson.
- Kubovy, Michael. 2005. On the pleasures of the mind. In D. Kahneman, E. Deiner, & N. Schwarz (Eds.) *Wellbeing: The foundations of hedonic psychology* (pp.134-155). New York: Russell Sage.
- Kvale, Steinar. 1996. *Interviews: An Introduction to Qualitative Research Interviewing*, Thousand Oaks, California: Sage.
- Labov, William. 1972. *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*, Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Littman, David C. & Mey, Jacob L. 1991. The nature of irony: Toward a computational model of irony. *Journal of pragmatics* 15: 131-151.
- Podilchak, Walter. 1992. Fun, funny, fun-of humor and laughter. *Humor* 5: 375-396.
- Sykes, Gresham M. 1958. *The society of captives*. Princeton N. J.: Princeton university press.
- Maurer, David. 1981. *Language of the Underworld*. Kentucky: The University of Kentucky Press.
- Morris, Norval & Rothman, David. 1995. *The Oxford history of the prison*. Oxford, UK: Oxford university press.

- Oring, Elliott. 1989. Between jokes and tales: On the nature of punch lines. *Humor* 2-4: 349-364.
- Oring, Elliott. 2011. Still further thoughts on logical mechanisms: A response to Christian F. Hempelmann and Salvatore Attardo. *Humor: International journal of humor research* 24 (2): 151-158.
- Raskin, Victor. 1985. *Semantic mechanisms of humor*. Dordrecht: D. Reidel.
- Raskin, Victor, & Attardo, Salvatore. 1994. Non-literalness and non-bona-fide in language: An approach to formal and computational treatments of humor. *Pragmatics & Cognition* 2(1): 31-69.
- Steiner, Benjamin. 2008. *Maintaining prison order: Understanding of inmate misconduct within and across Ohio correctional institutions*. Doctorate of philosophy (Ph.D.). Ohio: University of Cincinnati.
- Sykes, Gresham. M. 1958. *The society of captives*. Princeton N. J.: Princeton university press.
- Toch, Hans. 1992. *Mosaic of despair*. Washington, DC: American psychological association.
- Vancova, Hana. 2015. Irony in The importance of being earnest by Oscar Wilde. *Language, individual & society, Journal of international scientific publications* 9: 42-49.
- Wilson, Dierdre. & Dan. Sperber. 1992. On verbal irony. *Lingua* 87: 53-76.
- Wyer, Robert. S., & Collins, James. E. 1992. A theory of humor elicitation. *Psychological Review*, 99, 663-88.
- Zaidman, Anat. 1995. Humorous face-threatening acts: Humor as strategy. *Journal of pragmatics* 23: 325-339.